

ПРАВО НА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ В СВІТЛІ ФІЛОСОФІЇ ГЕНДЕРУ

ТКАЧЕНКО Олександр Валерійович - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії права, міжнародного права та приватного права Київський міжнародний університет

СУББОТ Анатолій Іванович - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічного та європейського права Київського міжнародного університету

УДК 340.5, 340.12

DOI: <https://doi.org/10.71404/NP.2024.3.52>

У статті прагнення до індивідуальності, її забезпечення реалізації цього прагнення засобами права, стверджується як конститутивна риса європейського світогляду, її відповідного йому способу облаштування соціального світу. Семантика індивідуальності розглядається в якості метаморфози людини в стан її буття як особистості. Ідентичність виступає матеріалізацією індивідуальності в соціальному світу ролей, цілей, очікувань. Сучасна інтерпретація гуманізму не допускає ідентичності, якій би не передувала самоусвідомлена і саморозкрита індивідуальність. Так само і гендерна ідентичність не може бути нав'язана людині без того, щоб не заперечувати її особистість. У світлі цього, рівність як принцип права і соціальна цінність виступає рівним формально-визначеним масштабом можливості індивідуалізувати людину свого життя, її творення власного індивідуального світу. Рівність стає загальним масштабом здійснення права на індивідуальність. Гуманізм досягає своєї кульмінації у цьому замкненому колі загального і індивідуального. Передусім це стосується гендерної рівності як правового масштабу здійснення гендерної індивідуальності.

Ключові слова: філософія гендеру, гендер, гендерна рівність, гендерна ідентичність, право на індивідуальність, права людини, міжнародне регулювання гендерної рівності, міжнародний правовий акт.

Постановка проблеми

Людиноцентричність права вимагає переосмислення співвідношення ідентичнос-

ті і індивідуальності з тим, щоб ствердити ідентичність як прояв індивідуальності. Це потребує концептуалізації гендерної індивідуальності й її зв'язку з гендерною ідентичністю. Акцент на індивідуальності також ставить питання про нове бачення правової, й, зокрема, гендерної рівності як єдиного і встановленого правовою нормою формально-визначеного масштабу індивідуалізації людьми себе і власних соціальних зв'язків і ролей.

Стан наукової розробки проблеми

Питання гендеру і гендерної рівності широко висвітлюється у юридичній літературі. Зокрема, вони були предметами досліджень Л. Амелічевої, Г. Герасименка, Ю. Гончарової, Л. Кобелянської, М. Крочук, Т. Мельник, Н. Хамітова. Проте вченими загалом не розглядається зв'язок права на індивідуальність і гендерної ідентичності, а також перспективи виокремлення гендерної індивідуальності і її співвідношення з принципом гендерної рівності.

Метою дослідження є концептуалізація гендерної індивідуальності як граничного розкриття змісту права на індивідуальність, з наступним її співвідношенням з принципом гендерної рівності.

Виклад основного матеріалу

При всій множинності і вишуканості пояснень суті Європи і європейського, в їх відмежуванні від досвіду і принципів орга-

нізації соціальності іншими культурами і цивілізаціями, – константою визначення європейської ідентичності є забезпечення можливості кожному бути індивідуальністю. Ця центрованість на визнанні й забезпеченості, в тому числі і засобами права, індивідуалізації людського буття, лише частково може пояснюватися впливом християнства, з його концептом індивідуальності безсмертної душі. Індивідуалізація людей, як основний ефект цивілізаційного перетворення світу, є витвором римського світу, й саме це досі визначає європейську ідентичність як ідентичність римську.

Індивідуальність і особистість як атрибути гідності людини є «римським дивом» і «римським даром». Це стає цілком зрозумілим, якщо порівнювати грецький і римський світи. Цілком поділяю концептуальне спостереження Фюстеля де Куланжа, зроблене ним у праці «Цивільна громада давнього світу» [1], що людська індивідуальність і особистість були неможливими в Давній Греції, оскільки людина розглядалася лише як частина цілого (полісу), а свобода мала унітарний за змістом і функціональною спрямованістю характер. Це була свобода для управління справами полісу, вона активувалася і цілком обмежувалася сферою політичного.

Саме в Давньому Римі відбулося винайдення індивідуальної свободи. Це сталося внаслідок конструювання засобами права феноменів приватного життя і приватної особистості. Якщо для елліна жити приватним життям означало дискваліфікувати себе як громадянина, унеможливити для себе набуття тих соціальних ролей, в яких лише й могло йтися про свободу і гідність, то для римлянина все було діаметрально протилежним – усамітнитися в сфері свого власного і лише тобі належного означало користуватися тим, що римляни вважали своїм найвеличнішим мистецтвом і внеском до цивілізації – правом. Онтогенез права й індивідуальності людської особистості являє нерозривний сплав. Право у його розрізненні з законом і виникає як спосіб осмислення й облаштування життя індивідуальності – тобто, саме як приватне право. Право створює другий полюс і центр тяжіння, що

протиставляється загальному, колективному – полюс індивідуального, окремішнього, що несе в собі потенціал неповторності.

Цілком закономірно, що і в сучасному праві індивідуальність опосередковується приватним правом, уміщується в юридичну конструкцію права на індивідуальність.

Сама індивідуальність визначається як «сукупність психічних властивостей, характерних рис і досвіду кожної особистості, що відрізняють її від інших індивідуумів» [2, с. 157]. Центр тяжіння семантики поняття індивідуальності знаходиться у ствердженні її як риси і міри поведінки саме особистості, а не просто людини. Отже, індивідуальність, це не атрибут деякої наявної фактичності людського існування, натомість, – вона характеризує якість такого існування. О. В. Бермічева визначає останню як неповторний, самобутній спосіб буття конкретної особи як суб'єкта самостійної діяльності [3, с. 14].

Індивідуальність постає формою життя людини, що протистоїть типовості, загальності. Індивідуалізація власного життя у щось окремішне, виняткове і неповторне й є ефектом присутності особистості в соціальному просторі. При цьому індивідуальність вимагає свого правового забезпечення. Важливо говорити про право на індивідуальність. Йі таке право передбачено статтею 300 Цивільного кодексу України [4].

При цьому також варто визнати, що сам концепт індивідуальності людини містить в собі проблему, що максимально нагадує герменевтичне коло. Адже, з однієї сторони, сама індивідуальність розглядається як іманентна особистості її властивість і спроможність; але, з іншого боку, індивідуальність постає як благо для особи, певна якість, реєстр і спосіб творення матерії життя. І як благо, індивідуальність не є природною характеристикою, радше навпаки. Індивідуальність – це не те, що є, це те, що або відбувається, або ні. Індивідуальність – це ефект правової організації соціального життя. Бути індивідуальним, автоматично означає користуватися правом.

Індивідуальність, це синонім особистості, характеристика суб'єкта. При цьому, вона ж характеристика блага, того, що може

належати людині, або ні. В цьому і полягає герменевтичне коло в поясненні індивідуальності. Вихід з нього відбувається через явище метаморфози, коли співвідношення людини і індивідуальності, це співвідношення суб'єкта і об'єкта, що йому належить. Це радше перевтілення, перепрошиття, переустановлення людського буття на інший, відносно релігії, етики чи біологічних детермінантів, фундамент – фундамент права. Світ права не може бути іншим, окрім як світом індивідуальностей.

Індивідуальність як право, домагання і маніфестація людиною свого існування в суспільстві як особистості, виявляється виключно через реалізацією людиною свого творчого потенціалу. Індивідуальність як правова конструкція вказує саме на забезпечену правом можливість створювати і змінювати свою індивідуальність. Індивідуальність, з погляду її змісту, повністю вичерпується таким її створенням і зміною. Індивідуальність, це ніколи не застиглий стан. Семантика індивідуальності не матеріальна, а процесуальна. Вся повнота значень індивідуальності в її творенні і зміні. Індивідуальність перетворює людину на особистість. А особистість – це позиція творця, витвором якого є він сам у своїй характеристиці як особистості.

У світлі цього наявна велика діалектична напруга між концептами індивідуальності і ідентичності.

Якщо індивідуальність – це процес її творення крізь постійні зміни, то ідентичність – це кожен конкретний стан сформованої особистості. Ідентичність – це зліпок і слід індивідуальності, що її створила. Індивідуальність – це створена і підтримувана засобами права спроможність і потреба людини буди джерелом диференціації, випадання з вже існуючого і усталеного; індивідуальність – це доповнення реальності новим. На противагу цьому, поняттям ідентичності позначається досвід усвідомлення людиною власної безперервності, що дозволяє конструювати життя як тривалість і єдність свідомості.

Таким чином, ідентичність зв'язує індивідуальності (а їх завжди множина) особистості в єдиний наратив. Індивідуальність і ідентичність відмінні за своєю спрямованіс-

тю. Індивідуальність розрізняє, фіксує лінії розриву особистості як всередині – порівняно з собою в минулому, так і назовні – порівняно з іншими в соціальному просторі. Ідентичність відповідає за входження індивіда в соціальну позицію [5]. Тому ідентичність співвідносить особистість з існуючими соціальними ролями, примирює індивідуальність з соціальністю. Ідентичність відповідає за локалізацію індивідуальності в соціальному житті. Для індивідуальності головним є знаходження себе як такого, хто не зводиться і не розчиняється в інших. Для ідентичності основним є відповідність очікуванням інших і визнання ними. Індивідуальність зберігає окремішність особистості і формує свій власний світ. Ідентичність – це пред'явлення індивідуальності іншим, вона завжди організовує формати комунікації з іншими і між іншими. Індивідуальність – це власне, особистісне. Ідентичність – це соціальні форми узгодження і включення цього особистісного в колективне, в поле соціальної взаємодії багатьох індивідуальностей.

Наступним логічним кроком є співвіднесення понять індивідуальності і ідентичності з концептом гендеру.

Останній традиційно тлумачиться в розрізі саме ідентичності. Сам цей термін вказує на перенесення при розумінні людини акцентів з біологічного на соціальне. Гендер – це соціальна роль, яку грає людина. Якщо біологічна стать дається людині від народження, будучи анатомо-біологічною відмінністю, за якою людей визначають як чоловіка або жінку, то гендер конструюється соціально та зумовлений культурою суспільства в конкретний історичний період.

Гендер – це соціальна стать, що формує поведінкові, культурні, психологічні, візуальні та інші соціально-культурно зумовлені відмінності між чоловіками та жінками. Гендер – це ті соціальні ролі та характерні ознаки, яких очікують від жінок та чоловіків.

Вказане, начебто, обґрунтовує нерозривний зв'язок гендеру з ідентичністю. І справді, в літературі гендерна ідентичність визначається як те, що «виражає ідею постійності, тотожності, спадкоємності індивіда і його самосвідомості» [6, с. 124]. Однак тут постає проблема. Концепт гендеру

зруйнував уявлення про біологію (стать) як нездоланну долю, обґрунтувавши можливість активно діяти щодо перетворення свого фізичного тіла. Але якщо гендер позначає виключно ідентичність, тоді він може зробити для особистості нездоланим нав'язане їй «ментальне тіло» – у вигляді соціальних ролей і очікувань. І тоді гендер, фіксує ідентичність, виключав би індивідуальність.

Однак семантика концепту гендеру уможливує виокремлення не лише конотацій ідентичності, але й індивідуальності. Зокрема, в «Джозьякартських принципах» вказується, що поняттям «гендер» охоплюється індивідуальне відчуття свого тіла, яке може мати наслідком перетворюючі маніпуляції з ним [7]. А в доповненнях до цих принципів: «Джозьякартські принципи плюс 10», прямо наголошується, що гендер має враховувати й не бути перешкодою для людського розмаїття [8].

А отже, концепт гендеру не лише фіксує ідентичності, але й розкриває можливості для вияву нових індивідуальностей. У такому разі гендер є проєкцією індивідуального досвіду, й, відповідно, може змінюватися особою протягом її життя разом зі зміною індивідуальності. Людина не є особистістю лише тоді, коли вона може вільно обирати з-поміж вже наявних соціальних ролей. Такою людина виступає, коли за результатами внутрішнього сприйняття себе і своєї тілесності вона виходить за межі існуючих соціальних ролей і позицій, здійснюючи соціальне конструювання.

Ідентичності має завжди передувати відрефлексована індивідуальність. Інакше ідентичність перетвориться на авторитарний примус. Отже, окрім гендерної ідентичності, необхідно вести мову й про гендерну індивідуальність. Право на індивідуальність не містить у собі таких обмежень, які б не дозволяли поширювати його і на сферу гендеру. Гендерна індивідуальність є логічною проєкцією забезпеченого правом прагнення людини формувати свою особистість шляхом виокремлення і розрізнення з іншими. Гендерна індивідуальність пред'являється іншим, які мають її визнати і поважати. Такі визнання і повага перетво-

рює гендерну індивідуальність на гендерну ідентичність.

Перетворення гендеру на сферу втілення і примноження індивідуальності є революційним зрушенням, яке в літературі влучно позначається як «перевідкриття гуманізму» [9, с. 16]. Визнання гендерної індивідуальності послідовно доводить до свого повного змістового розгортання принцип людиноцентричності. Недостатньо поставити людину в центр всього соціального життя. Потрібно ще позбавити саму людину фіксованої визначеності. Людина не передеє індивідуальності як деякий доконаний факт. Людина – це те, що постає як наперед невизначений наслідок соціального конструювання індивідуальності особистості.

З огляду на зазначене вище, надзвичайно важливим постає узгодження права на гендерну індивідуальність, як складової права на індивідуальність, з принципом гендерної рівності. Питання в тому, що право на індивідуальність, це право на *відмінність* щодо усіх інших, право на те, щоб бути *нерівним* їм. Отже, як саме індивідуальність конвертується в рівність? Як нерівне стає рівним?

Обґрунтуванню несуперечливості індивідуальності кожного і рівності всіх найкраще слугує ідея автономії, сформульована І. Кантом. Видатний німецький філософ стверджував, що всі люди рівні в своїй здатності до автономії, що моральна відповідальність і людська гідність також ґрунтуються на цій здатності і що моральність вимагає рівної поваги до кожного, здатного на таку автономію [10, с. 109].

Отже, це така рівність, яка не заперечує, а підкреслює відмінність між людьми. Це рівність у спроможності до індивідуалізації й неповторного осягнення себе, свого життєвого шляху, соціальних ролей, й побудови гендерної ідентичності на основі гендерної індивідуальності. Це не та рівність, про яку говорив Аристотель, вказуючи, що «чоловік і жінка, раб і вільна особа мають різну природу і не можуть бути рівними» [11, с. 18, 22, 31].

Рівність, й не в останню чергу гендерна рівність, передбачає не отождолення людей,

Tkachenko Oleksandr,

*PhD in Law, Associate Professor;
Professor of Department of Theory of law, International law and Private law
Kyiv International University
ORCID: 0000-0001-6377-2364*

Subbot Anatolii

*Doctor of Law, professor, Head of the Department of Public and European Law,
Kyiv International University
ORCID: 0000-0002-1453-9379*

**THE RIGHT TO INDIVIDUALITY IN
THE LIGHT OF GENDER PHILOSOPHY**

The article argues that the desire for individuality, and ensuring the realization of this desire by means of law, is a constitutive feature of the European worldview and the corresponding way of organizing the social world. The semantics of individuality is considered as a metamorphosis of a person into a state of his being as an individual. Identity is the materi-

alization of individuality in the social world of roles, goals, and expectations. The modern interpretation of humanism does not allow for an identity that is not preceded by self-aware and self-revealed individuality. Similarly, gender identity cannot be imposed on a person without denying their personality. In light of this, equality as a principle of law and a social value appears as an equal formally defined scale of the possibility for a person to individualize his life and create his own individual world. Equality becomes the general scale of exercising the right to individuality. Humanism reaches its culmination in this closed circle of the universal and the individual. This applies above all to gender equality as the legal scope of the realization of gender individuality.

Key words: gender philosophy, gender, gender equality, gender identity, right to individuality, human rights, international regulation of gender equality, international legal act.